

Török háború és hatalmi átrendeződés 1648-1718

R. VÁRKONYI ÁGNES

1928-ban született Salgótarjánban. Egyetemi tanulmányait magyar—történelem—levéltáros szakon végezte. Az ELTE emeritus professzora, 1951-től az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa, 1983—1995 között a Középkori és Kora Újkori Magyar Történelmi Tanszék tanszékvezető egyetemi tanára. Szakterülete a 16-18. század története, a historiográfia, és a történelmi ökológia. A Royal Historical Society levelező tagja.

1681 tavaszán a kassai jezsuita templomban Báthory Zsófia (1629—1680) végtisztességén még ugyanúgy a szegények jelképezték a lélek útját, hamuszín kázmában, égő méccsessel, ahogy a középkorból Mohács évszázadába átvonultak. De ugyanekkor lett nyilvánvaló, hogy XI. Ince pápa (1678—1689) már az oszmán hatalom megdöntése érdekében új egységbe fogja majd a megosztott Európát. II. Rákóczi Ferenc (1676—1735) még a családi leltárból ismert „kis fekete bársonypalástocskát” viselte, de a gyászbeszédben elhangzó személyiségek — Szent Ágoston, Báthory István, Jean Bodin, Justus Lipsius, I. Rákóczi György — már a török uralom után egyesített Magyarországon lesznek majd mesterei. A pápa ekkor hetvenéves, az erdélyi fejedelmek leszármazottja őt. Európa változása mégis egységbe kapcsolja a két távoli életpályát. A hosszú nyúlt századforduló korszakában megtörik az oszmánok európai uralma, körvonalazódnak az új birodalmak és a nemzetállamok, s visszatérnek a kereszténység tágas rendszerébe a török világ kötelekeit levetett országok. Különböző esélyeken át, a biztonság és a hatalmi egyensúly alternatívái között formálódik Európa új hatalmi rendszere. Évszázados érvényességgel.

A Liga Sacra

A török hatalmat Európából kiszorító vállalkozásra a vesztfáliai béke teremtett lehetőséget, ám megvalósításához hosszú út vezetett. Kiderült, hogy a hanyatló oszmán birodalom még nagy tartalékokkal rendelkezik: 1645-ben megtámadta Velencét, megtizedelte a pápai állam hajóit, s közel két évtizedes háborúban elfoglalta a Földközi-tenger kereskedelmi támaszpontjait. Az erdélyi-török háborúban 1658—1662 között tízezrek estek rabságba, két fejedelem vesztette életét, és Szent László lovasszobrát darabokra törték a Váradra bevonuló janicsárok. 1663 nyarán a nagyvezír elfoglalta Érsekújvárt, és végigégette Morvaországot.

Gróf Zrínyi Miklós (1620—1664) horvát bán vezetésével a Királyság főméltóságai összefogva a Rajnai Ligával nemzetközi törökellenes szövetséget szerveztek, és a Liga elnöke, a pápai ud-

A Liga formálódása

varban is befolyásos János Fülöp mainzi érsek (1647—1673) kijelentette: „a birodalom erőinek Zrínyi mellé kell állniok!”. 1664 januárjában Zrínyi és a Rajnai Liga csapatai mélyen behatoltak a török területekre, s felégették az eszéki hidat. A londoni Szent Pál-katedrális előtt pedig a könyvárosok a horvát bán angol életrajzát árulták: *Zrínyi az, akire a Gondviselés Európa sorsát bízta!* Regensburgban a birodalmi gyűlésen Carlo Caraffa pápai nuncius ugyancsak hozzájárult, hogy az I. Lipót német-római császár, magyar király (1655—1705) elnökletével üléselő fejedelmek döntöttek: támadó háborút indítanak. Hivatalos levélben közölte tehát a mainzi érsek Wesselényi Ferenc nádorral: „a keresztény országok összefognak, és szövetséget kötnek”. Zrínyi már a Kanizsa várát ostromló szövetséges táborból köszönte meg VII. Sándor pápa (1655—1667) ajándékát és oklevelét: „Minden keresztények legnagyobb öröme, hogy a mostani válságos időkben (...) ilyen atyát és főpapot kaptak, akinek legfőbb törekvése és buzgósága, hogy a királyok és fejedelmek erejét és akaratát egyesítse, reményt nyújt a kereszténység között ellenségének legyőzésére.”¹

¹Latin eredeti: Biblioteca Apostolica del Vaticano, Litt. Princ. vol. 87. Csapodi Csaba fordítása. In: Klaniczay-Csapodi: *Zrínyi Miklós Összes művei II.* 303.

Rövid távon a remény meghiúsult. A múltó pillanatot az egység szimbolikusan megkomponált festménye őrizte meg: a páncélba öltözött császár, a nádor, az országbíró, a horvát bán, az esztergomi érsek, szerzetesek és katonák járulnak együtt a pápa elé, s a magasban a Szent Korona, és a Patrona Hungariae kék palástja védelmében az ország címeres térképe. Az ismeretlen művész alkotása az árpási plébániatemplom oltárképe mögé rejtve vészeltte át az évszázadokat.

Az európai hatalmak versengése

Európát már az új államrendszerek, a távolsági kereskedelem, a bankok, a látcsövek, az új világgép formálja. Az abszolutista és a parlamentáris országok erőfölényért, érdekcsoportjaik piacokért versenyeznek. Politikai döntések már nem az Universitas Christiana eszméje jegyében, hanem az „államérdek” követelményével születnek. Isztambul pedig fölényesen kihasználja a keresztény világ ellentéteit. 1664 nyarán a Habsburg-kormányzat a birodalom nyugati érdekeire tekintett, szövetségei tudta nélkül megállapodott a nagyvezírrrel, s az új birodalmi elit a vasvári békét kereskedelmi szerződéssel pecsételte meg. A Királyság főméltóságai törvényenkívüliségbe szorultak. Nádasdy országbíró fejét a pápai közbenjárás sem menthette meg. Róma régi tekintélye elhalványult, az abszolutista államrezon mellett politikai befolyása eljelentéktelenedett. A pápai állam súlyos anyagi gondokkal küzdött. A kivezető utat ebből a bonyolult válságból XI. Ince pápa találta meg.

Ifjúkorában harcolt a török ellen, ismerte a lengyel katonák nélkülözéseit, a szegények kiszolgáltatottságát, és korszerű választ adott a régi kihívásra, amit még nagy elődje, II. Piusz pápa így fejezett ki: a törökök „Európában voltak, vagyis a mi hazánkban”. Hatékony, a változásokhoz alkalmazkodó diplomáciával át-

**XI. Ince pápa politikai
tevékenysége**

hidalta a hatalmi ellentéteket. Közvetített Franciaország és a Habsburg Birodalom között, hatni tudott Lipót császárra, hogy állítsa vissza a Királyi Magyarország alkotmányos viszonyait, s 1681 tavaszán megnyílt a soproni országgyűlés. A lengyel-francia-erdélyi szövetség élén a „testi-lelki szabadságért” sikerrel harcoló gróf Thököly Imre (1657—1705) híveit Szelepcsényi György (1666—1685) esztergomi érsek az „édes haza” jövője és békéje érdekében szólította egységbe. A vallásokról hozott törvények ugyan sem a katolikusokat, sem a protestánsokat nem nyugtatták meg, de a megbékélés szándékát két országos jelentőségű vegyes házasság jelezte. A nádorrá választott Esterházy Pál (1681—1713) Thököly Évával kötötte össze életét. Imre grófnak pedig császári engedéllyel I. Rákóczi Ferenc özvegye nyújtotta kezét. Esküvője előtt Zrínyi Ilona Czestochowába ment, hogy találkozzék Sobieski János királlyal. A pápa megnyerte Lengyelországot, hogy hadat üzenjen az oroszokkal harcban álló török birodalomnak, de a Habsburg-kormányzatot nem tudta idejében mozgósítani. Az oszmánok pedig békét kötöttek az oroszokkal, és előkészítették a bécsi hadjáratot.

Bécs városát a pápai diplomáciával létrehozott Lengyel-Habsburg szövetség csapatai mentették fel 1683. szeptember 12-én. Velenice, a Habsburg Birodalom és Lengyelország (1684) majd Oroszország (1686) szövetségét, a Liga Sacrát a pápa védnöksége és pénzalapjai teremtették meg.

**A pápaság
pénzsegélye az ország
főlszabeditására**

XI. Ince, aki örökölte családjá, az Odescalchi bankárok közgazdasági tehetségét, három év alatt több mint 10 milliót juttatott a háború céljaira. A Respublica Christiana fogalmába mindenki beletartozott, aki harcolt a török ellen. Pápai segélyekből láttak el német, lengyel, magyar ezredeket, katolikusokat és protestánsokat, Petneházy Dávid, Thököly egykori ezredeskapitánya aranyláncot kapott, és a kozákok ruházatára is tetemes összeg jutott. Megvalósult, amit elméletileg már Grotius kidolgozott és a vesztfáliai béke próbált érvényesíteni: a keresztény országok felül-emelkedtek ellentéteiken. 1686. szeptember 2-án Buda tornyaira feltűzték a keresztet. Európa ünnepelt. Önazonosságát mégsem találta meg.

A keresztények közötti béke rövid pillanata elmúlt, a hatalmi egyensúly felborult, Franciaország támadást indított a Rajnánál, 1686 őszén a bécsi haditanács már azt mérlegelte, hogy felhagy a török háborúval. Francesco Buonvisi (1675—1689) bécsi nuncius jelentéseiből ugyan XI. Ince részletesen tájékozódott a császári udvarban uralkodó visszásságokról, de átlátta, hogy a török háború katonai, szervezésbeli és diplomáciai központjává alakult Habsburg-kormányzatnak minden támogatást meg kell adnia. Bíborossá emelte a birodalmi politika kulcsszemélyiségét, gróf Kolonich Lipót (1631—1707) győri püspököt, s elősegítette, hogy 1687 őszén a pozsonyi országgyűlésen, miután a magyar főren-

dek a dinasztíával kompromisszumot kötve megszavazták a Habsburg-ház örökös királyságát, megkoronázhatták a kilencéves József főherceget.

A Szent Liga széthullása

XI. Ince halála után a pápai diplomácia nem tudta áthidalni a Liga Sacra belső ellentéteit. A török háború elhúzódott, pusztító állóharcok évtizedében csak a zentai győzelem és az oroszok azovi előretörése hozott döntő fordulatot (1697). A Szentszék védnöksége elvesztette eredeti jelentőségét. A háborút lezáró meg egyezési tárgyalásokat Anglia és Hollandia közvetíti az oszmán hatalom és a Szent Liga már különvált tagjai között. A Magyar Királyság képviselője nincs jelen, az Erdélyi Fejedelemséget a Lipót császárral kötött szövetségi megállapodás s az oszmán fél és az angol közvetítő javaslata ellenére sem foglalják bele a béke szövegébe. Eredménytelen a török földre szorult Thököly és társai próbálkozása, akik az angol királyt, a holland rendeket s közvetve Rómát is megkeresve szeretnék, hogy helyzetüket a békébe foglalva rendezzék. A karlócai béke valójában még fegyverszünet, hűszöveg, de lényegében mégis egyetemes történeti jelentőségű. Temesköz még török terület marad, de másfél évszázadon át megosztott történetében gyökeres változás történt: Magyarország fegyverrel meghódított tartomány lett, betagozódott a birodalomba. A háború Habsburg-török lezárását a *Világ népeihez* (1703—1704) címzett kiáltvány ugyanúgy értelmezi, ahogy Lippay érsek a vasvári békét jellemezte: „Sine nobis de nobis” — „nélkülünk döntöttek rólunk.”

Megosztott ország

1693-1694 telén II. Rákóczi Ferenc három hónapot töltött Rómában, s fogadta XII. Ince pápa (1691—1700). Rómában kapta meg az okmányt, hogy nagykorúvá nyilvánította a császár; rendkívüli engedéllyel, 18 évesen elnyerte a törvények szerint csak a 24. életévét betöltöttet megillető jogokat. A pápai fogadás és a nagykorúsítás között összefüggés mutatható ki. Rákóczi önálló pályája Rómából indul: a kölni dómban házasságot köt a Bourbon- és a Habsburg-famíliákkal rokon német fejedelmi család leányával, kézbeveszi birtokait, elnyeri a német-római birodalmi hercegi címet, és vállalja a rettenetes felelősséget, amit a *Confessio peccatoris* szavaival így fejez ki „egy nagy nyáj pásztorává tettél, Uram!”

Magyarország annak ellenére, hogy középső területein másfél évszázadon át nem európai és nem keresztény nagyhatalom uralkodott, megőrizte az európai közösség születésekor Csehországgal és Lengyelországgal egyidőben létrejött államiságát, s kultúrájával, diplomáciai, egyházi kapcsolataival, ha lépéshátrányban is, de követte Európa változásait. A töröktől visszafoglalt területeken gyorsan megélné vált az egyházi élet, a missziók, apostoli vizitá-

²Tentamina Politica, Vö.:
Esze T.: *Rákóczi
valláspolitikája*, In:
Benda Kálmán (szerk.):
*Európa és a Rákóczi
szabadságharc*, 1980, Bp.

Az alkotmányos Magyarország tervezete

³*Opinio Dominorum
Consiliariorum ad
Posoniensem
Commissionem*, MOL.
Esterházy lt. P 108. R.
69/2.

⁴*Einrichtungswerk des
Königreichs Ungarn* Vö.:
Benczédi L.: *Kollonich
Lipót és az
Einrichtungswerk*, In:
Praznovszky M. (szerk.):
*Discussiones
Neogradiensis,
Salgótarján*, 1987.

torok évszázados munkája hozta meg gyümölcseit. Plébániák alakultak, szerzetesrendek dolgoztak, jezsuita rendházak és gimnáziumok épültek. Korábbi kezdeményezéseket fejezett be a görög keleti vallásúak uniója a katolikus egyházzal, nem függetlenül Roxas Spinola bécsújhelyi püspök elgondolásától.² Az északkeleti országrészen élő ruszinok unióját még Báthory Zsófia vitte végbe, s Róma apostoli helytartót küldött közéjük. 1687-ben a szerémségi Raics Longinus püspök híveivel, 1698-ban az erdélyi románok egy része Athanasius gyulafehérvári püspökükkel csatlakoztak a szentszékhez. Lipót „saját hatalmából” megerősítette az eredeti rítusukat megőrzött román görög katolikus egyházat (1701).

A visszafoglalt ország jövőjéről két elgondolás érvényesült: a Magyar Királyság alkotmányát megőrizve lépjen tovább, vagy a Birodalom szerves részeként folytassa útját. Különböznek a tervek a vallási viszonyok rendezéséről is. 1688 őszén a nádor és Széchényi György esztergomi érsek (168—1695) vezetésével kidolgozott tervezet³ *Ecclesiasticum* fejezete szerint a magyar katolikus egyház szervezetét az ország integritása jegyében, a változásokkal számolva szükséges megújítani. Összességében a belső anyagi önállóságot és a Rómával való közvetlen kapcsolatot kívánták megerősíteni. Így a hadi célokra fordított értékekkel együtt az egyházi javakat a bécsi kincstár tulajdonából és a katonai szervezetek használatából kivéve kéri vissza. Esztergomra törvényes igényük van, s újjáépítésére az érsek már jelentős összegeket fordított. A Királyság egysége érdekében állítsák vissza a váradi és az erdélyi püspökséget és az eredeti egyházszervezeti rendet. A hitéletet a leromlott plébániák ellátásának megreformálásával vélik fellendíteni, a központi hatalom használatában lévő egyházi alapítványokat az eredeti céljaikra kívánják fordítani. A „béke érdekében” a protestáns egyházakkal az 1681-iki és 1687-iki országgyűlési megállapodások jegyében kívánnak együttélni, a világiaknak adományozott egyházi birtokok sorsáról a jogegyenlőség és a törvények szerint kívánnak döntést hozni. A közszükség és hadtartás költségeihez az egyházi rend meghatározott összeggel járul hozzá. Megkívánják viszont, hogy az országos jövedelmeket pénzügyi fegyelemmel kezeljék, és az uralkodó bármely nemzetiségű katonaság önkényeskedései ellen védje meg a „nyomorult népet.”

A kalocsai érseki méltóságot (1689—1695) elnyert Kollonich bíboros elnökletével ausztriai államférfiak bizottságában kidolgozott tervezet ugyancsak reformokat javasolt,⁴ de azokat egyvallású birodalmi koncepciójának rendelte alá. A németeknek előnyöket adott, a magyarokat bizalmatlanul ítélte meg, s az újabb vizsgálatok szerint egyértelműen negatív véleménye lényegében a nemesség ellen irányult. A protestánsok jogait korlátozta, a zsidókat a Királyság egész területéről kitiltásra ítélte (abzuschaffen). Ez súlyos gazdasági következményekkel is járt, mert a protestáns városi polgárságot, az egyetemet végzett vállalkozó nemesi réteget és

a mezővárosokat sújtotta. Báthory Zsófia, Esterházy Pál nádor, II. Rákóczi Ferenc és mások már zsidó bérlőkkel és hitelezőkkel indították meg ipari vállalkozásaikat.

A gyakorlatban az abszolutizmus militáris eljárásai érvényesültek. Az uralkodó személyével legitimált központi döntéseket a kamarai és a katonai érdekkörök csoportharcai befolyásolták. Birodalmi szempontok döntöttek a főpapi kinevezésekben és a hatáskörök szabályozásában. Az esztergomi érseki méltóságot 1695-ben elnyert Kollonich mellé 1700-ban a koadjutornak kinevezett konvertita Keresztély Ágost szász herceg mint a Királyság első főpapi méltóságának örököse került. Kincstári érdekek korlátozták a főpapok végrendelkezési jogát, az egyházi jogok és javak őre az uralkodó (1701, 1702, 1703). A protestánsok nyilvánosan csak az articuláris helyeken gyakorolhatták vallásukat, a visszafoglalt területeken nem kaptak jogot, céhekbe nem léphettek, templomokat, kollégiumaikat katonai karhatalommal foglalták el. A kereskedelmi monopóliumok, birtokelkobzások, a megfizethetetlen adók, az ellátatlan katonaság önkényeskedése vármegyék, városok, egyházak és faluközösségek sokaságát szorította önvédelemre, s társadalmi rétegeket törvényen kívüli létbe. Kiutat keresve protestánsok és katolikusok fogtak össze, a Rákóczi-szervezkedés miatt a kalocsai érsek, Széchenyi Pál és a rácok püspöke egyaránt gyanúba került. Rákóczit a bécsújhelyi fogságból kimentők között egyházi személyiségek is tevékenykedtek, főleg P. Johann Sägl, a bécsújhelyi jezsuita rendház főnöke és a mainzi érsek. A veszfáliai származású diplomata, a boroszlói egyetem kancellári tisztségét betöltő Friedrich Wolf jezsuita páter pedig lengyelországi és poroszországi tapasztalataival segített. Magyarországon eközben polgárháborús viszonyok alakultak ki. Ha 1703 tavaszán Rákóczi nem fogadja el a tiszaháti felkelők hívását, megismétlődnek az eperjesi (1687) és a hegyaljai (1697) tragédiák, és az ország férfilakossága elvérzik a spanyol örökösödési háború nyugati és itáliai hadszínterein.

A keresztény fejedelem

Emlékirataiban írja Rákóczi: a határon „Skole lakói utamat állták, de a szóváltás közben egy zsidó felismert, a vita örömmé változott.” Elsőként Petronius Kaminski görög katolikus szerzetes köszöntötte. A felkelők többsége jobbágy, csempészutakra szorult kereskedő, szökött katona és kisnemes. A vármegyék tisztségviselői jórészt reformátusok, államhitelt nagyrészt evangélikus polgárok, vállalkozó köznemesek, református mezővárosi cívisek nyújtottak. Felesküdt „per puritatem conscientiae” az egyházi rendből három püspök, több kanonok, sok pap és szerzetes. A szabadságharc főtábornoka, gróf Bercsényi Miklós és a főtiszti kar katolikus.⁵

⁵Heckenast G.: *A Rákóczi-szabadságharc tábornokai, (Életrajzi adattár)* In: Glatz Ferenc (szerk.): *A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára*, 1993, Bp.

⁶Ex Castris ad Miskolc
positis die 27. Január
1704. — a Nógrád
vármegyének címzettből
idézzük.

Reformok útján működőképes államot kellett építeni, az érdekek egyeztetésével a „lelkek egységét” megteremteni, „több keresztény királyok, fejedelmek directiója alatt lévő országoknak (...) más szomszéd keresztény, jól regulált országok” mintájára. Vetkőzzünk ki „a velünk született rendetlenségnek praxisából”, mert a rend isteni parancs és természeti törvény. Szükséges „hasznos progresszusokat importálni”.⁶

Az államközösség neve 1704 elejétől a konföderáció, Európa-szerzte ismert érdekközösségi forma, ausztriai, cseh, lengyel és magyar hagyományokkal. Rákóczi a belgák, svájciak és a portugálok példájára hivatkozott. Az egyházi és világi főrendek részvételével megnyitott szécsényi országgyűlésen Telekessy István egri püspök köszöntötte. Az országgyűlésen megújított konföderációba, „az ország nemzeti szövetségébe” belefoglalták a mezővárosokat és a hadsereget, s ezzel megbontották a rendiség kereteit.

A kormányzás gyakorlatát a központosított állam követelményei szabták meg. Rákóczit az osztrák és a cseh arisztokrata ifjúságot a birodalmi felsőbb államvezetésre felkészítő jezsuita gimnáziumban nevelték. Munkatársai többnyire egyetemes műveltségű, német, holland, francia universitásokon tanult nemesek és polgárok, világi és egyházi értelmiségiek. Kormányzó testülete a Consilium Aulicum. A szécsényi országgyűlésen megalakuló szenátusban három püspök, hat főúr és hét köznemes tárgyalt, tanácsolt, de a fejedelem dönt: mint Justus Lipsius (1547—1606) államelméleti művében hangsúlyozza: „minden hatalom egy ember kezében legyen.”⁷

⁷Lipsius: *A politikai társaságnak tudományáról* IV/2.

Szociális döntéseivel Rákóczi elébe vágott korának. Bodin (1530—1596) óta ugyan államelméleti közhely, hogy a kormánynak gondoskodnia kell a szegényekről, de Rákóczi diagnózisa súlyos valóság: „elég látni a népek nyomorát, amely úgyszólván egész Európában általános”. Az állam kiépítése eleve megkövetelte, hogy a fejlődésben elakadt rétegek helyzetén segítsen. A „szegény, megfáradt parasztemberek”, özvegyek, árvák, rokkant katonák, jobbágyok közvetlenül az államfőhöz fordulhattak. A Kancelárián minden kérelmet megvizsgáltak, és a válaszokat Rákóczi aláírása hitelesítette. A fegyvert fogókat szűkebb családjukkal kivette a földesúri kötelékből, és mentesítette a közterhek alól, rendeletek, majd törvény biztosított több tízezer kiváltsággal nem rendelkező katona családjának társadalmi szabadságot és szabad földet. A „közös-teher”, „köz-teher” viselését, a nemesség adófizetési köteleességét heves viták után kimondó országgyűlési törvényhez vezető rendelkezések vezérelve, hogy a „szegénység terhein könnyebbítsenek.”⁸ Vallási különbség nélkül.

⁸Érsekújvár, 1704.
november 13. Nógrád
vármegye Levéltára,
Balassagyarmat.

A szécsényi országgyűlés vallási törvényei visszaállították a három bevett felekezet törvényes szabadságát. Néhány év alatt lehetetlen a „türelem valláspolitikáját” a gyakorlatban is megvalósítani. XI. Kelemen pápához küldött követének adott utasításában

Rákóczi kifejti: a jezsuita rendet, „az egyház hite, tudománya és méltósága őrállóját” nem volt szándékában háborgatni. Mivel azonban az országgyűlés felszólítására nem csatlakoztak a konföderációhoz, el kellett hagyniuk az országot; javaikat a katolikus klérusnak adta át. Akik viszont csatlakoztak, azokat felkarolta. Kivédte a szélsőségeket, tiltotta, hogy önhatalmúlag foglalják vissza a templomokat, és leszerelte azt a követelést, hogy az egyházi vagyont angol mintára kisajátítsák. A templomot a többség kapta, kötelezettséggel, hogy a kisebbségnek új templomot építsen. Ez talán a világon az első kisebbségvédelmi törvény. A vallás sok esetben egybeesett a különböző anyanyelven beszélők, különböző etnikumok csoportjaival. Mivel az egyházak kezében voltak az iskolák, a nyomdák, az alapítványok, a vallások ügyének ilyen módú elrendezése hosszú távon a nemzeti kultúrák fejlődésének kedvezett.

Többször megfogalmazta: „Azon fáradozunk, hogy hazánk szabadságának visszaszerzésével nemcsak a nemzetnek, de az egyetemes Európának és a keresztény ügynek is szolgálhasunk.”⁹ Ebbe az egyetemes értékrendbe illeszkedett a közép-európai országok konföderációjára vonatkozó elképzelése. Hagyományok és reálpolitikai megfontolások vezették. Báthory István (1575—1586) a török ellen lényegében katonai konföderációt tervezett. A Habsburg-dinasztia uralmi válságát 1606-ban a magyar és az ausztriai rendek konföderációja segítette megoldáshoz. Zrínyi környezetében a vasvári béke után keletkezett programirat a gazdasági, politikai együttműködés és a kölcsönös megbékélés tervét vázolta fel, kereskedelmi szerződéssel és közös parlamenttel teremtve egyetértést, amit „félő, hogy később nem lehet majd megvalósítani”. Rákóczi elgondolásában az Erdélyi Fejedelemség és Horvátország is mint önálló állam konföderációval kapcsolódna a Királysághoz. Többek között Lengyelországgal és Poroszországgal is felvázolta a föderatív együttműködés tervét. Elgondolása, hogy az országban „béke csak akkor biztosítható, ha azzal a szomszéd ország is egyetért,” magában hordja Közép-Európa stabilitásának alternatív megoldását.

Felfogásában a szabadság két legfőbb követelménye az ország belső nyugalma és joga a békéhez. Történetileg mindkettőt Szent István törvényeire és az *Intelmekre* vezette vissza. Amikor a francia szövetség megkötése érdekében 1706/1707 fordulóján eldöntötték és az ónodi országgyűlésen törvényt hoztak róla, hogy az öröklés jogán nem fogadják el I. József magyar királyságát, az *Intelmek* 4., *A főemberek és vitézek tiszteletéről* című fejezetére hivatkozik: a békés uralom feltétele a hatalom önkorlátozása. Úgy értelmezi, hogy a királyt és híveit a közjó szolgálata kapcsolja össze, ez erősíti meg az államok békéjét és nyugalmat.

Országga területén főkegyúri jogokat kellett gyakorolnia, s 1707 elején elodázhatatlan lett, hogy Rómával felvegye a diplomáciai

⁹Rákóczi instrukciója a svéd királyhoz küldött követe, Ráday Pál számára. Eger, 1705. április 30. Ráday Pál iratai I. 253.

kapcsolatot. Brenner Domokos (?—1721) szepesi prépost követségét a francia diplomáciában bízva alaposan előkészítette. Követi utasítása részletesen szól Szent István jelentőségéről a magyarság és a kereszténység történetében. A római egyház védelmébe fogadta a magyar nemzetet, szentesítette Szent István óta megőrzött királyválasztási jogát, és ő most teljes bizalommal fordul a pápához: ismerje el az új magyar államot, fejedelmi jogait, amíg a királykérdést rendezik, támogassa erdélyi püspökség felállítását, és küldjön megfigyelőt Magyarországra.

XI. Kelemen pápa politikáját a francia orientáció jellemezte, bécsi nunciusa mindvégig Telekessy egri püspököt támogatta. Róma kapui mégsem nyíltak meg Rákóczi előtt. A szabadságharc indulásának pillanatában kérte a pápa áldását és Magyarország alkotmányos szabadságáért indított küzdelmük elismerését.

A császári kormányzat tisztában volt a pápa lelki hatalmával. Jól szervezett diplomáciája és propagandája mindent megtett, hogy Rákóczit Rómától elszigetelje. Az 1706-ban a bíborosi kalapot elnyert Keresztély Ágost, 1707-től hercegprímás (1707—1725) kérte a pápát, hogy a trónfosztást ítélje el. A pápai bréve viszont az egyházfő apostoli jogára hivatkozva csupán intette a magyar papságot, hogy ne csatlakozzanak az új királyt választókhoz. Ez mélyen sértette a császári méltóságot. A haditanács elnöke, Savoyai Jenő herceg pedig a kezdetektől fogva az itáliai hadszíntérré összpontosította főerejét. Mire Brenner megérkezett Rómába, a császári haderő a pápai államot csaknem bekerítette.

A császári csapatok és a pápai állam

XI. Kelemen pápa ennek ellenére fogadta Brenner apátot, „áldását küldte a fejedelemnek és a magyar nemzetnek”, kijelölte külügyi államtitkárát, Paolucci bíborost az előkészítő tárgyalások vezetésére, és a Curia megkezdte, hogy összegyűjtse a Magyarországra vonatkozó dokumentumokat. A hivatalos kihallgatás azonban elmaradt.

A pápai állam 25 ezer főnyi hadserege csekély volt, a pénzhiany a vezérkari főnök, Marsigli gróf tehetsége sem tudta áthidalni. A harcedzett császári csapatok elfoglalták a pápai állam északkeleti kapuját, Commacciót. XI. Kelemen 1708. január 15-én ultimátumot kapott: vagy aláírja a gróf Daun generális megfogalmazásában elébe tett egyezményt a császárral, vagy lerohanják Rómát. A pápa aláírása megmentette az Örök Várost, de elfogadta I. József császár világi hatalmát. Rákóczi diplomatája persona non grata lett. Az európai háború lezárására készülő universalis béke előkészítő szakaszát megnyitó hágai konferencia után a császár előterjesztésére 1709. augusztus 17-én kiadott pápai bréve felhatalmazta a hercegprímást, hogy a Rákóczihoz csatlakozott papokat és szerzeteseket szólítsa fel, hogy térjenek vissza a császárhoz, különben egyházi büntetésben részesülnek, és elvesztik javadalmukat.

1710. augusztus 20-án Szerencsen ünnepélyes hadi díszszemlén a szenátussal együtt Rákóczi fejedelem bejelentette, hogy angol és holland közvetítéssel megkezdik a béketárgyalásokat. A fejedelem és kormányzóköre azzal a feltétellel lépett Franciaország oldalán a nemzetközi háborúba, hogy amint 1648-ban I. Rákóczi György erdélyi államát, Magyarország alkotmányos önállóságát belefoglalják az universalis békébe. A háború első hónapjaitól kezdve folytak tárgyalások, az 1705. évi országgyűlés törvénybe foglalta, hogy az ország nemzetközi közvetítéssel és garanciákkal rendezze viszonyát a Habsburg-dinasztiával. I. József császár és magyar király 1706-ban elismerte a konföderációt és Anglia és Hollandia mediációját. A tárgyalások azonban megszakadtak, mert a konföderáció ragaszkodott az Erdélyi Fejedelemség állami önállóságához, a bécsi katonai párt pedig a fegyveres megoldást részesítette előnyben. Stepney bécsi angol követ, a tárgyalások közvetítője, úgy látta, a magyar igények visszautasításának „Európa közös ügye látja kárát”.

A béketárgyalások megkezdését az angol királynővel is közlő fejedelmi bejelentéssel egyidőben jelent meg az *Egy lengyel királyi tanácsos levele egy birodalmi nemesúrhoz a birodalmi ügyekről* című röpirat Brenner tollából. Rákóczi álláspontját fejt ki, Szent István *Intelmeinek* 4. fejezetét idézi, és Grotius érveivel indokolja az ország jogát a békére. A kereszténység védőbástyája képzetet így fordította kora nyelvezetére: „Magyarország Európa védőbástyája”. Ha Rákóczi kezdeményezéseinek kedveztek volna az európai hatalmi viszonyok, Magyarország a térség teherbíró stabilizáló tényezője lehetett volna.

Rómához mindvégig erősen ragaszkodott Rákóczi: Filippo-Antonio Gualterio bíborosnak, a Szentszék párizsi nunciának az utrechti béke után Sáros grófja álneven papírra vetett sorai a Szent Ágoston (354—430) példáját követő *Confessio peccatoris*-t író rodostói bujdosó szigorú önvizsgálatát vetítik előre: „mindent megcselekedtünk, amit cselekednünk kellett, de siker nélkül. (...) Szeretném, ha aprólékosan megismerné életemet, hogy annál jobban csodálhassa a Gondviselés útjait és Isten könyörületét a bűnösökkel szemben. Erre gondolván Szent Ágostonnal együtt mondhatom: tarde te amavi, o, bonitas, tam antiqua et tam nova.”¹⁰

¹⁰Grosbois, 1716. okt.

10. Francia eredeti:

British Library Ms Add.

20. 404. Legutóbb

kiadva: *II. Rákóczi*

Ferenc válogatott levelei

1958, Bp.